

Ara que ja és història

La fàbrica de bombes de can Salat

RAMON VIÑOLAS FULLADOSA

Després de pensar-hi amb calma i amb tota l'atenció que es mereix, avui hem decidit endinsar-nos en un tema fins ara ben poc divulgat o explicat. Alguns autors n'havien fet esment però només ho havien fet com passant-hi de puntetes, potser per por de no fer massa soroll. Els fets són els fets i no els hem pas inventat nosaltres. És doncs plenament justificat que una publicació divulgadora de la història local se'n faci ressò.

Intentarem fer-ho sense entrar en judicis d'ordre ètic, moral, ni molt menys polítics. Simplement en parlarem pel fet que va ser una realitat inqüestionable en la vida del Canet de fa molts anys. Aquesta distància farà —així ho creiem— que el relat es pugui seguir des d'una òptica reposada i purament documental.

No sabem si en algun lloc va existir o encara resta adormida, informació escrita per poder orientar-nos sobre el particular, o si tota la paperassa es va perdre en la llunyania dels temps. En tot cas, no l'hem pas sabut trobar. Haurem doncs, de valer-nos de la transmissió oral d'algun dels seus protagonistes que encara resten en vida per a poder contar-ho. Hem passat llista segons les nostres referències i, comptant-los amb els dits d'una mà, hem tingut la sorpresa que encara ens en sobrava algun. Endemés amb la dificultat afegida que els supervivents més joves ratllen ja els vuitanta-cinc anys i, segons confessen, la memòria els comença a flaquejar. Davant tantes dificultats hem tingut la pensada de posar-nos en contacte amb un noi que als seus

quinze anys va entrar a treballar en qualitat d'aprenent a la indústria a què ens referirem. Un aprenent no pas neòfit del tot, puix que tenia antecedents de mecànics a la família i ell mateix feia més d'un any que practicava i es movia pel taller d'un centre docent; per tant, coneixia bé les eines i per què servien.

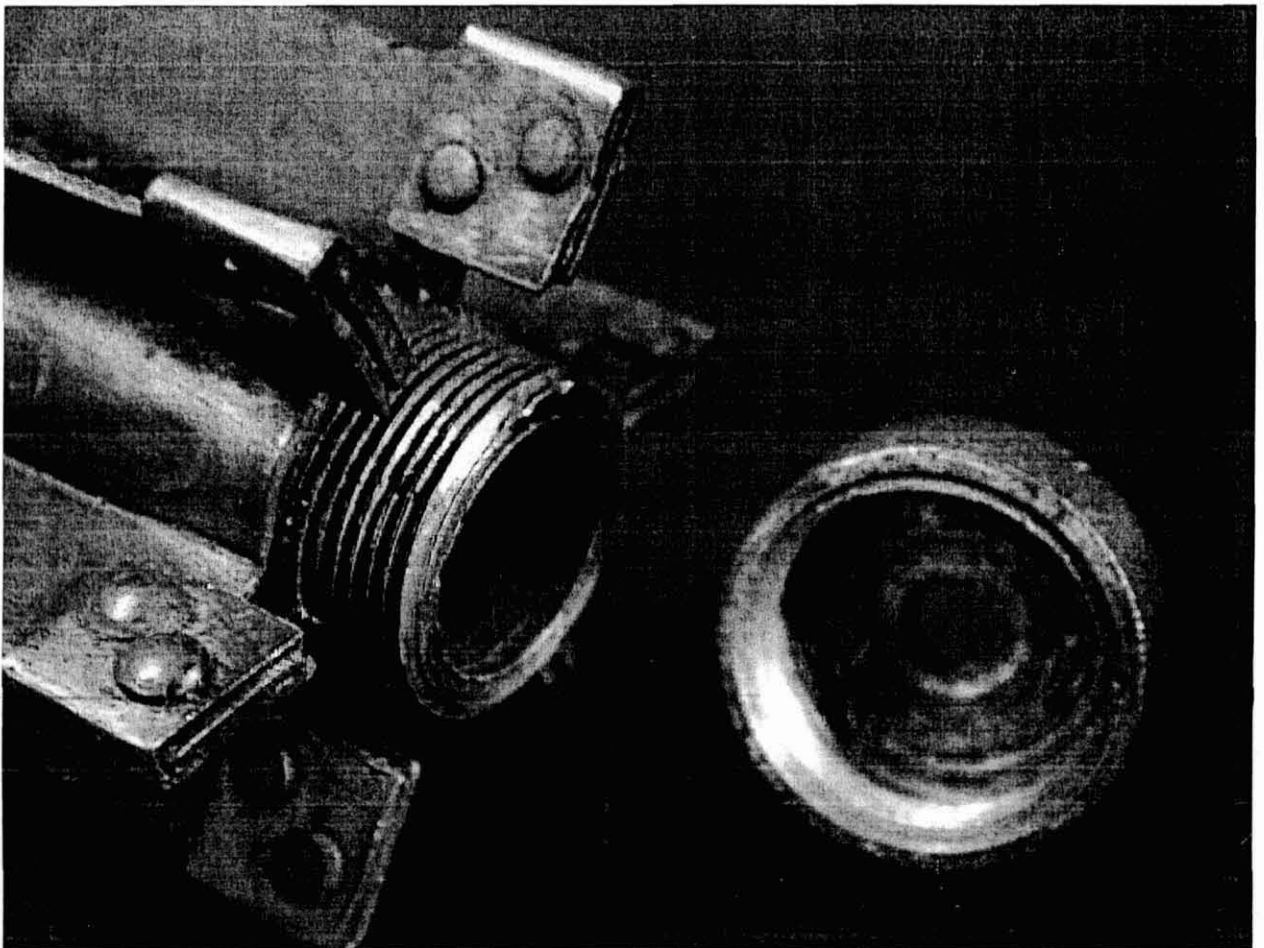
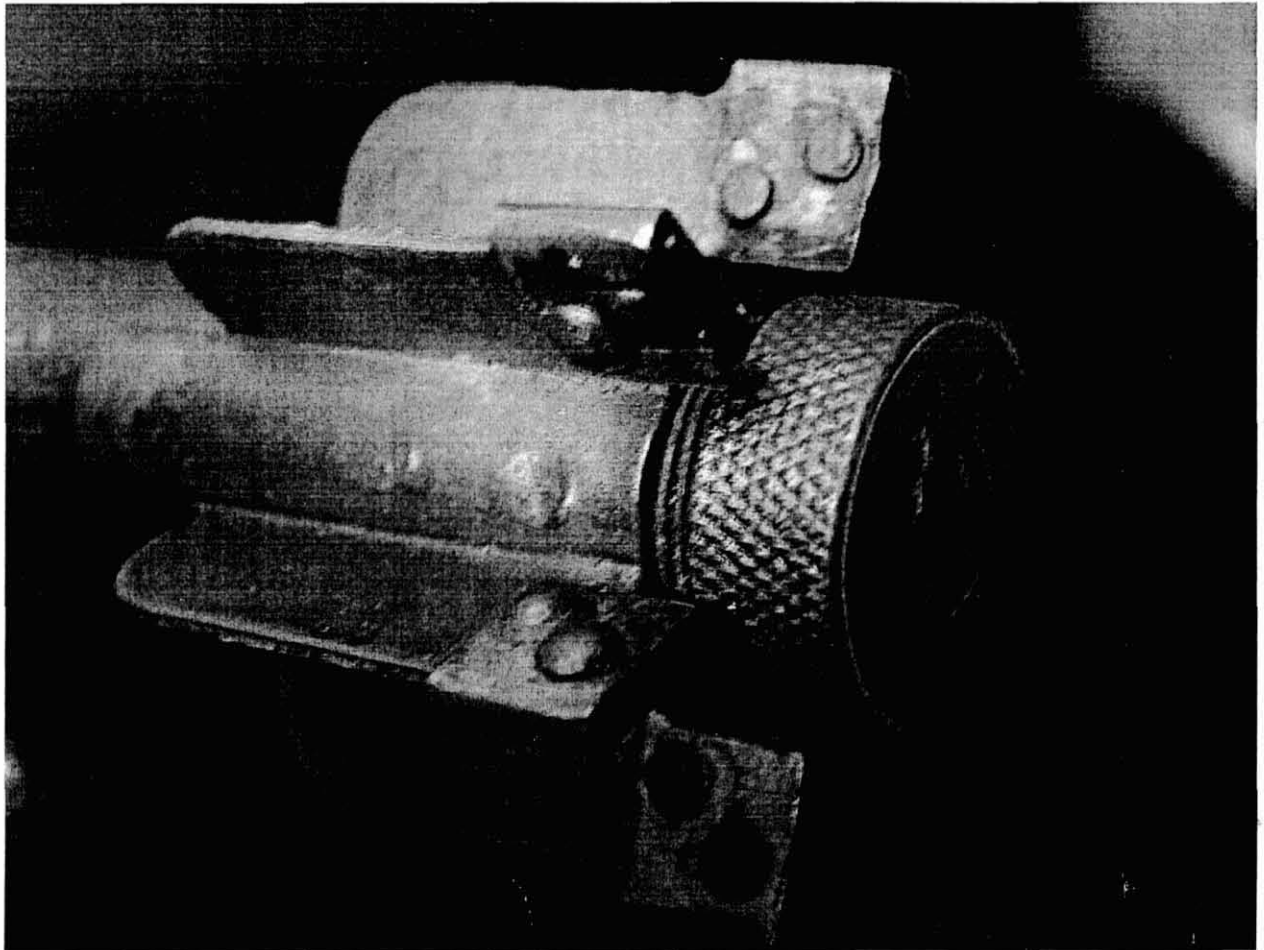
Després de fer-li prometre formalment que tot el que manifestés s'ajustaria a la realitat més estricta, es disposà a iniciar la seva narració. Vegem el que ens va contar:

Es ben sabut que la República va intentar copiar el model de societat de la Rússia soviètica. Entre les innovacions, es va viure l'abolició de la propietat privada i també la col·lectivització del treball i dels gremis. Estant-hi d'acord o no, tothom va haver de col·lectivitzar-se. Els pagesos, els fusters, els barbers, els paletes, etc. També ho feren els manyans o mecànics. Aquests últims, però, amb la finalitat d'integrar-se a la indústria d'armament, tal com ho havien fet els seus col·legues d'altres poblacions. Als primers temps uns quants mecànics de Canet treballaren a la fàbrica ja en funcionament d'Arenys de Mar, al taller anomenat «Les Bàscules», ja que anteriorment es dedicava a això; la fabricació de bàscules de pesar. La indústria d'Arenys es dedicava a la producció de la granada de morter de 80 mil·límetres de calibre. Seria segurament aquí on s'entraria en contacte amb gent de la Conselleria de Defensa de la Generalitat per iniciar converses a fi de muntar la pròpia fàbrica de municions a Canet.

A l'horta de can Salat, al costat mateix de la riera Gavarra hi havia una nau industrial en aquells moments inactiva que en altres temps havia estat seu d'un tint per a la indústria tèxtil. Aquest local en desús fou escollit per a ubicar-hi la col·lectivitat de manyans del nostre poble. Més tard seria batejat popularment amb la denominació de «Fàbrica de les bombes». Cal dir d'una vegada per totes que a Canet de Mar, de bomba no se'n va fer cap ni una. El que sí es va fer va ser una altra mena d'artefacte, com més endavant anirem veient.

De sempre, Canet havia estat un poble amb gran tradició de manyans. Els tallers mecànics de particulars foren nombrosos i es dedicaren majorment a la reparació de la maquinària de les moltes petites i mitjanes fàbriques dedicades als gèneres de punt. Les grans empreses com Jover, Carbonell o Romagosa, comptaven amb el seu propi taller i els seus propis operaris.

Es ben conegut que per a la fabricació de qualsevol projectil, la màquina-eina imprescindible és el torn. A excepció dels dos que en aquelles dates hi havia al taller de l'E.T.P., tots els torns de Canet van ser requisats i portats a can Salat. La requisita inclogué també totes les altres màquines, útils i eines per a equipar la nova indústria col·lectivitzada que es dedicaria a la fabricació de material de guerra. L'activitat es posà en marxa a començaments del 1937 i durà fins a l'ocupació per les forces adversàries a principis del 1939. Per tant, la seva existència va ser d'una durada de dos anys.

Per donar una idea aproximada de la capacitat de treball que va tenir el taller, heus ací el llistat dels elements que formaren el seu equipament:

- 8 Torns de diferents potències i capacitats.
- 4 Màquines de foradar, de petit a gran diàmetre.
- 6 Màquines-serres d'arquet per a metalls.
- 1 Màquina fresadora.
- 1 Equip de forja; fornal, enclusa, etc.
- 1 Equip de soldadura autògena.
- 1 Bateria de moles de diferents grans.
- Ampli banc de treball peis ajustadors i muntadors amb els seus corresponents cargols i proveït de tota mena d'eines de mà.

Endemés en una dependència contigua es guardaven els útils més delicats, com ara, mascles, fileres, mandrins, calibres, broques, etc, que no eren d'ús corrent i estaven en reserva. Només es lliuraven a petició de l'operari que les sol·licitava per solucionar qualsevol incidència que se li presentés. Una vegada resolt el problema, tenia l'obligació de tornar-les. No cal dir que sovint l'aprenent havia d'anar al darrera d'un i altre en reclamació de l'eina prestada. Com és ben sabut, en tot taller, quan s'extravia algun estri, en última instància, qui en té la culpa sempre és el manxaire. El personal estava classificat segons les següents categories: oficials de 1ª, oficials de 2ª, aprenents i peonatge. La jornada de treball era de 24 hores al dia, dividides en 3 torns de 8 hores cada un; i 6 dies a la setmana. Es a dir, de dia i de nit es treballaven 144 hores setmanals. Excepcionalment també s'havia treballat algun diumenge. La primera feina que se'ns va encomanar fou l'execució d'uns determinats components que formaven part d'un model de llança-granades. Aquesta especialitat durà poc temps, només uns pocs mesos i va ser abandonada per entrar de ple a la modalitat de treball que ja no es canviaria fins a l'últim dia d'activitat.

La col·lectivitat de manyans de Canet es faria càrrec de la fabricació de la granada de morter de 50 mil·límetres de calibre. Cal deixar ben clar que en cap moment es va fer l'espoleta ni es va elaborar o manipular cap mena d'explosiu.

D'entre els que formaren la nòmina, l'aprenent recorda els noms de Pujadas, Casajuana, Soler, Casas, Comella, Coromines, Pallarés, Roca, Garcia, Xalabarder, Puig, i molts altres.

No voldria oblidar-me d'en Quimet de Pineda, un xicot trempat que, fent fred o calor anava i venia en una moto mig desballestada que només ell era capaç d'engegar. Hi hagueren més noms, però crec que amb els esmentats hom es pot fer una idea aproximada de l'amalgama heterogènia que representaven pel que fa a idees o simpaties.

Uns treballaven amb més fe i ganes que altres, però a fi de comptes, tots junyits a la mateixa carreta. Els oficials de 1ª que estaven en edat militar, eren exempts d'anar al front de combat mercès a posseir un document que vulgarment es deia de «imprescindible» a la reraguarda; malgrat que aquest adjectiu no s'hi vegi per enlloc.

Tenim la sort que hagi aparegut un d'aquests papers antics. En format de llibret, consta de dues parts, les quals copiarem literalment. Sota el capçal comú de GENERALITAT DE CATALUNYA

El primer aparta diu així:

COMISSIÓ DE LA INDÚSTRIA DE GUERRA

Faig saber que Francesc Fulladosa Roig treballa a Indústries Mecàniques Col·lectivitzades, les activitats de la qual són considerades indústria de guerra, per la qual cosa aquesta Comissió d'acord amb el que disposa l'article 3er del Decret de 30 de setembre del 1936 i normes per a la seva aplicació del 7 d'octubre següent, el proposa per a ésser mobilitzat industrialment i exemptuat de rebre la instrucció militar a que fa referència l'esmentat Decret.

Barcelona, 26 març del 1937

En la segona part hi llegim:

CONSELLERIA DE DEFENSA

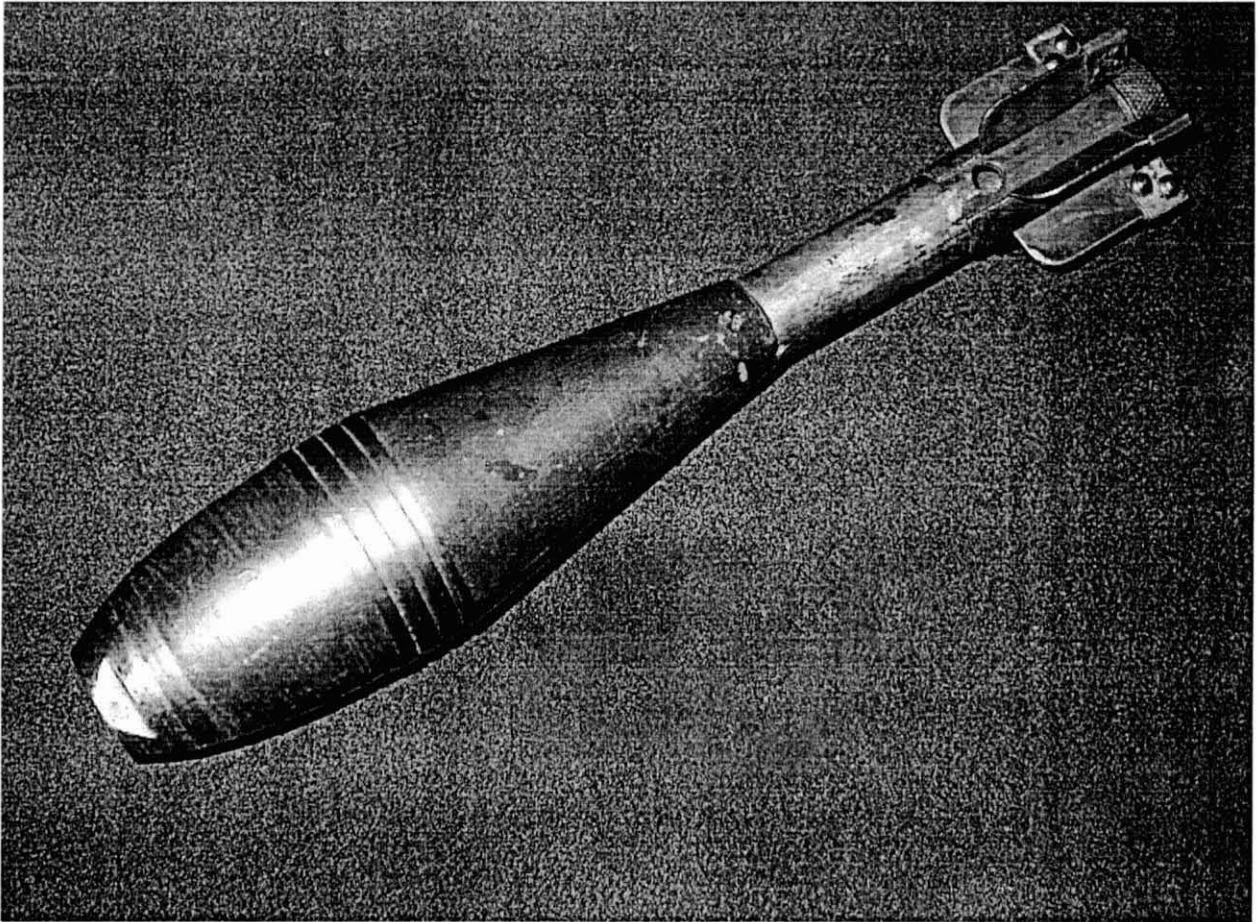
De conformitat amb la proposta de la Comissió de la Indústria de Guerra i d'acord amb el que disposa l'article 3er del Decret d'aquesta Conselleria del 30 de setembre del 1936 i les normes per a la seva aplicació del 7 d'octubre següent, Francesc Fulladosa Roig és mobilitzat industrialment i exemptuat de rebre la instrucció militar a què fa referència l'esmentat Decret.

Barcelona, 26 març del 1937

Hi ha les signatures dels secretaris respectius i els segells de la Conselleria de Defensa i de la Comissió de la Indústria de Guerra. També s'hi veu la fotografia, les empremtes i la signatura del mobilitzat industrialment.

La col·lectivitat de Canet es regia per una Junta elegida democràticament. En honor a la veritat cal fer constar que alguns dels seus membres eren reelegits amb tanta continuïtat que bé es podria dir que exerciren llurs càrrecs amb caràcter permanent. Pel que fa a la bona marxa del taller, la Junta designava el càrrec de «Cap de Feina»; és a dir, una mena d'encarregat.

Aquest càrrec era rotatiu i va ser exercit per varis operaris de 1ª, dels considerats més competents. D'entre ells recordo els noms de Casas, Soler, Pujadas, Roca. El cap de feina repartia la seva jornada laboral entre els tres torns, a gust seu. La seva missió consistia en distribuir la feina, acompanyar la producció de manera que a l'hora del muntatge no hi hagués excés d'unes peces o manca d'unes altres, vigilar les mides i solucionar qualsevol problema que sorgís. En quant a les mides, sobretot en el calibre dels diàmetres del cos i guies de les aletes, només era admesa, en menys, una tolerància de dues dècimes de mil·límetre. Calia doncs, filar prim. Des del punt de vista estrictament mecànic, l'encàrrec de fabricar la granada de 50 mil·límetres va

representar un repte del qual aquells homes d'ofici se'n sortiren prou bé.

Descriure tot el procés de fabricació pas a pas resultaria prolix i potser poc entenedor per a qui no té massa coneixements de les tècniques de la mecànica. Per dar-ne una idea global diré que a can Salat es produïa una mena de metamorfosi pel que fa a la transformació dels materials. Per una porta uns camions descarregaven barres de ferro i peces de fosa i, després d'una cadena d'operacions, per un altra porta uns altres transports militaritzats s'emportaven les caixes plenes de projectils.

Per aconseguir la transformació a què al·ludia es van idear, projectar, i executar en el propi taller tota mena d'utilitatges, eines i procediments tendents a la racionalització del treball i a la fabricació en sèrie. Totes les maniobres es feien amb la mínima pèrdua de temps i es va automatitzar el procés al màxim possible, atès les possibilitats i les

limitacions, és clar, de les màquines d'aquella època.

Vistes les coses des d'una perspectiva de setanta anys es podria dir que la fabricació va tenir dues fases o etapes ben diferenciades. La primera més tranquil·la i sossegada del 1937, i la més difícil i plena de contratemps de l'any 1938. Durant la primera etapa - malgrat l'angoixa en què es vivia - hom treballava sense ensurts ni massa complicacions. Els torns de treball es succeïen, passaven les setmanes, es mantenia el ritme de producció i tot semblava moure's dins d'una relativa normalitat.

A mesura que els fronts de combat s'apropaven, la guerra es feia més present cada dia que passava. Al ser ocupades les centrals hidroelèctriques de la capçalera del Segre, com ara Talarn, Camarassa o Cabdella, tota Catalunya restà a les fosques i sense força motriu.

El 1938 es complicava. Les indústries es paralitzaren i calgué buscar unes alternatives. Els

manys trobaren la solució instal·lant un motor industrial Diesel.

Era un motor d'un sol cilindre amb un volant de ferro fos per dar-li impuls que feia més d'un metre i mig de diàmetre i una barbaritat de quilos de pes. Ell mateix movia una dinamo per fer la llum. Muntat i anclat sobre un zócal de ciment armat, tenia un aspecte impressionant, mesurava més de dos metres d'alçada.

Per posar en marxa aquest enginy d'aitant volum calia ajuntar la força de dos homes que, agafats a una maneta d'apropiades dimensions, començaven a fer-lo girar fins a vèncer la inèrcia i iniciar les primeres pistonades. Ja ningú no anava amb l'estómac massa ple - més aviat tot el contrari - de manera que prestar-se voluntari a qualsevol esforç físic hauria estat pretendre massa; qui més, qui menys, intentava escapollir-se o es feia el ronsa. Calgué, doncs, confeccionar una llista per parelles a fi d'evitar discussions i començar la jornada de treball a l'hora. Es

refrigerava amb aigua corrent que li venia de la mina de can Ramiro. Gastava tanta aigua funcionant de dia i de nit que el regueró que sortia calent de la seva carcassa i s'escapava riera avall, arribava més enllà de la Plaça de la Llenya.

Els mesos passaven i els oficials de 2^a, que no estaven en possessió del document eximent, van ser cridats a files. Les autoritats de Defensa consideraven que per la seva edat jove no podien tenir l'experiència suficient en l'ofici com per ser declarats «imprescindibles». Tot i que se'ls va reclamar amb insistència, cap d'ells va tornar per treballar a la col·lectivització. La feina no podia parar. Els seus llocs vacants van ser ocupats pels aprenents més adelantats que així van pujar un graó més en categoria.

A mesura que el noi va relatant detalls i vivències anecdòtiques, quedem més i més sorpresos de la seva memòria diàfana i precisió en el discurs. Després de fer una pausa per prendre alè, continuà el seu relat d'aquesta manera:

He de dir que no vàrem gaudir de massa popularitat o simpatia per part de la gent de Canet. Potser

pel caràcter hermètic en que la cosa era portada. No recordo haver vist mai ningú que visités la fàbrica per a saber realment què es coïa allà dintre. Crec també que el que més dificultat que s'hagués vist amb més bons ulls, fou que les famílies que tenien el fill, el marit, el germà o el pare al front de combat, no entenien com era que uns homes joves i útils romanguessin a casa seva pel fet de treballar a can Salat. Quan sovint es celebraven actes de propaganda política i a l'ensem motivar el jovent per anar a la lluita, s'havien escoltat crits de «Si hem d'anar al front, anem-hi tots !», en clara al·lusió als mecànics col·lectivitzats.

A la reraguarda la situació general anava empitjorant per moments. Hi havia manca de tot el necessari per a viure amb dignitat. Els comerços estaven buits i tothom havia d'enginyar-se-les com podian per a cobrir les necessitats més peremptòries. Pel que fa a l'alimentació, s'havia arribat a situacions límit. La població anava mal nodrida, i diguem-ho clar, es passava molta gana.

No em vull privar d'explicar una anècdota que demostra que inclús

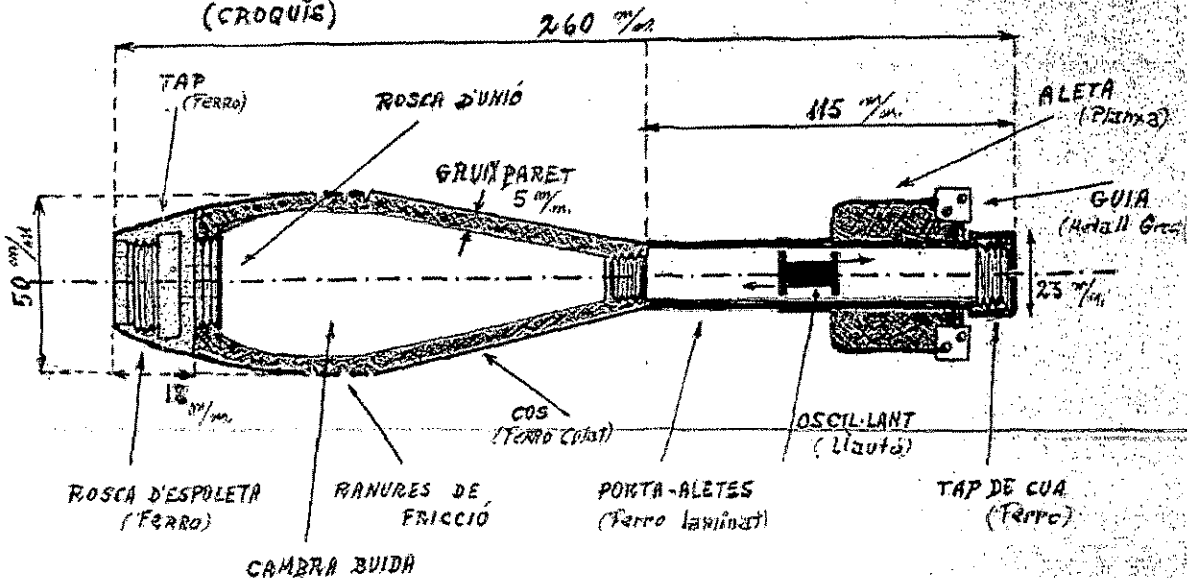
en els moments més difícils i en les situacions més tràgiques hom hi pot descobrir un bri d'ironia o una espurna de comicitat.

Es va fer córrer l'espècie que els de can Salat gaudien d'un racionament especial. Aquest rumor calumniós mai va ser veritat, i cal desmentir-ho rotundament. El que va succeir va ser que, per una vegada, vàrem rebre l'anunci que provinent d'un Organisme Internacional d'Ajuda, reberiem un lot de queviures que ens corresponia com a membres que érem de la indústria de guerra. El lot, més o menys estava format així: 2 quilos de lleties, 1 quilo de cigrons, 1 quilo d'arròs, 1 bacallà sec i mig quilo de cafè. Per les quantitats anunciades tothom cregué que es tractava d'un lot individual.

L'alegria va ser general davant la possibilitat de treure el ventre de pena encara que només fos per uns pocs dies. La decepció també va ser majúscula quan al rebre l'enviament es va comprovar que el lot era a repartir entre tot el personal. Als que es recordaven de dividir se'ls va presentar una feina extraordinària. Amb tota equitat i

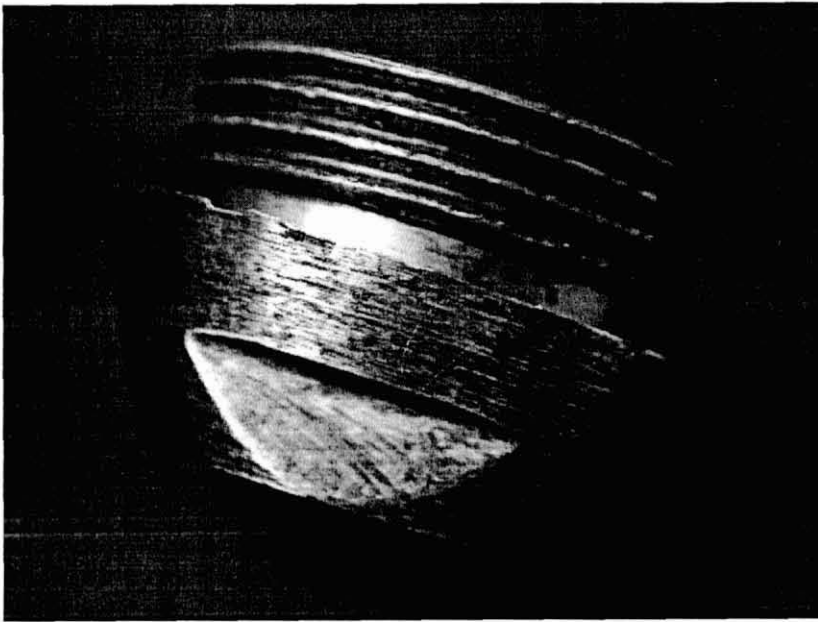
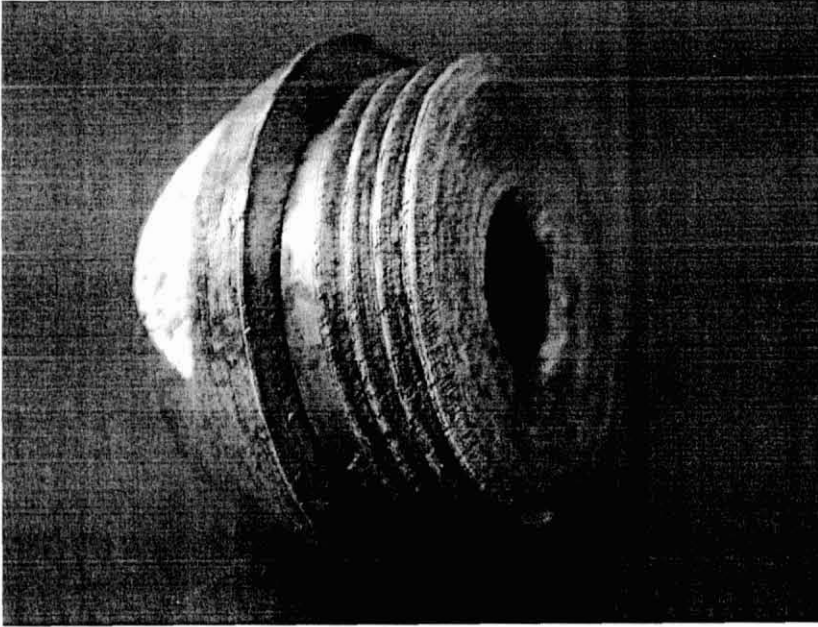
GRANADA DE MORTER

CAL. 50 mm.
(CROQUIS)

FETA A CANET - 1936-39

RAMON VIÑOLAS.

unes balancetes anaven fent paquetets i porcions com si estessin repartint la misèria. De cafè en varen tocar uns pocs grans per cap i, encara per a més inri, - ho recordo perfectament - el cafè no era torrat. Fins i tot els que de costum tallaven el bacallà, aquell cop ho tingueren ben difícil.

El que sí va ser veritat i també cal remarcar-ho es que durant una temporada, que no va durar pas massa, vàrem gaudir del subministrament d'un pa de soldat diari i, aquesta vegada sí, amb caràcter individual. Era el conegut «xusco». El pa arribava a «Les Bàscules», la fàbrica d'Arenys, i no pas amb massa regularitat, de manera que periòdicament calia

anar a buscar-lo. Els encarregats d'aquesta feina eren en Nasi i en Beana, dos homes d'una certa edat que, prenent-s'ho amb calma, hi anaven a peu per la carretera. Ignoro si durant les excursions havien estat temptats de tastar-lo abans d'hora. Crec que la consumació de l'acte hauria estat plenament justificat, car caminar amb el païdor insatisfet i al mateix temps anar amb un sac ple de pa a l'esquena ha d'ésser d'un contrasantit certament aplastant.

Després que la zona republicana va ser dividida en dues parts i perduda la Batalla de l'Ebre, gairebé ningú dubtava de quin seria el resultat final. La lluita es feia més propera i per aquests verals

sovintejaven les incursions aèries de l'adversari.

La Junta era conscient que constituïem un objectiu militar i que podíem ser bombardejats al moment menys pensat. Sobretot després de l'experiència angoixosa dels dies del «Chekov»; el vaixell rus que perseguit per l'aviació, embarrancà a la platja del Cavaió i haguérem d'escoltar molts xiulets i rebomboris que ens baixaven del cel.

Per prevenir tot el possible cap mena de sorpresa es va pensar en apostar un vigilant per avisar-nos en cas de presumpte perill. A la part alta de l'horta, sota mateix de la pineda allargada que hi ha d'amunt del pujol de ponent, es va construir un petit habitacle - refugi - on el vigilant es podia aixoplugar en cas de mal temps.

Des de la seva talaia, aquell bon home, que es deia Fomaguera, proveït d'uns binocles i un telèfon, es passava les hores de llum escodrinyant el firmament i escoltant per si oïa el runruneig característic dels trimotors «Savoia» italians que venien de les bases de Mallorca. En cas de suposada alarma amb una trucada ens donava l'alerta. El crit de «*Tothom a fora!*» no es feia repetir dues vegades; temps just per parar el motor de passada i, a espavilar-se toquen!. Uns corrien riera d'en Misser amunt, altres pel Pas d'en Marges; uns companys i jo teníem predilecció pel rial de can Figuerola. Quan era allà, enmig d'aquella situació insòlita, em recordava que de petit - ironies de la vida - hi anava amb el pare a buscar mata per fer el pessebre.

Però l'esglai més gran que ens va donar l'aviació va ser causat per un dels que presumiblement era dels nostres, un d'aquells que en deien de «La Gloriosa». El pilot de l'avió en qüestió, que mai es va saber d'on venia ni on anava, aquell dia deuria estar de broma i segurament va dir-se: -»*A aquests de la fàbrica de Canet els donaré l'ensurt de la seva vida*»-. I, llançant-se en vol rasant des de l'altura del cementiri, ens va donar una passada a fregar mateix de la teulada. Des de dins vàrem

generalitzada. Tota mica de sensibilitat era perduda i ja ningú tenia plena consciència del que feia ni per què ho feia. Es treballava com anant d'esma enmig de la rutina més absoluta. Ens havíem tornat mesells. Aquesta agonia va durar fins l'endemà mateix de l'ocupació de Barcelona.

A la segona quinzena de febrer del 1939 vaig tornar a can Salat quan els legítims propietaris iniciaven les operacions per retornar les màquines i les eines a casa seva. Entre la fornai i l'enclusa vaig veure-hi unes quantes granades de Canet esberlades a cops de mall per la ràbia d'uns soldats contra els quals anaven destinades. Aquells dies

escoltar un xiulet agut i pregon que s'acostava per segons. Al moment de màxima intensitat, quan ja ens dèiem: -*«Avui sí que ens foten el sostre enlaire!»*-, ens llançàrem a fora per una porta lateral a temps de veure la punta de les ales i de la cua pintades de vermell, d'un avió que s'allunyava tot prenent altura. Estic segur que en aquells moments el seu pilot ximplet s'estava fent un panxó de riure. Nosaltres el despedírem amenaçant-lo amb el martell aixecat i amb una lletania de malediccions que ara no gosaria repetir.

Malgrat totes les mancances i dificultats d'aquells dies de tenebra, la col·lectivitat no baixava el seu ritme de treball. Els torns no paraven de girar ni les serres interrompien el seu zig-zag acompassat. Cada tros de ferro que queia a terra esdevindria una altra granada. Així arribàrem als darrers mesos del 1938.

Les condicions de treball de la seixantena de persones que formaven la plantilla eren d'una penositat extrema. Dins d'aquella nau de parets primes i coberta d'uralita, sense cap mena de calefacció per manca de combustible, les nits d'hivern es feien inacabables. L'aire tallant que

baixa dels rials de can Pauet i del Gel es filtrava per totes les esclotxes i feia sentir un fred que pelava els ossos. La gent treballava abrigada amb la bufanda sota el nas i el passamuntanyes encastat fins a les orelles i, per defensar-se de la fredor del paviment glaçat i evitar que la fredor anés pujant comes amunt, res millor que uns esclops farcits de palla seca. Tothom anava amb esclops. Us ben asseguro que la imatge que es donava era realment patètica.

Penso que a més de quatre curiosos els agradaria saber quina quantitat d'unitats es varen enllestir en total durant el temps d'activitat.

L'amic Bosch, que portava la feina administrativa de despatx, de segur hauria estat prou enterat per dar-ne la informació. Malauradament ja no està entre nosaltres per a poder fer-ho. La fàbrica-taller de Canet no va ser pas de les més importants de Catalunya, però tampoc va ser una minúcia. Si jo hagués de donar la xifra, fugiria de números concrets i ho deixaria en la imprecisa valoració d'uns bons milers.

Quan el final del desgavell ja era imminent, la gent del col·lectiu, sense excepció, havia entrat en una mena de indolència

una altra història començava.

En arribar a aquest punt, el xicot, que ja no es aprenent, ens adverteix que no afegirà ni una paraula més; que ha posat més seny i que fins i tot pensa que potser ha xerrat massa. Intentem persuadir-lo dient que no ha de tenir cap mena de temença ni recel; que ell no ha fet més del que fa l'arqueòleg que desenterra uns fòssils. Investigar i divulgar la història de l'home i les seves circumstàncies. Tot i els raonaments, molt em temo que qui haurà d'acabar l'article seré jo. Si és així, deixeu-me que de pròpia convicció hi afegeixi unes breus consideracions.

Avui, a la urbanització Salat-Busquets, al costat mateix dels terrenys que antany va ocupar la col·lectivitat que feia «bombes», hi tenim l'Institut Domènech i Montaner. No puc per menys de veure-hi tot un simbolisme. Més instituts i més escoles i menys armes i armamentistes ha de ser, a ben segur, un dels bons camins a seguir perquè les noves generacions assoleixin un futur més esperançador amb més justícia i més pau.

RAMON VIÑOLAS I FULLADOSA